

MUHAMMED BİN HİNDUŞAH NAHÇIVANI TARAFINDAN "SİHAHUL-FURS" SÖZLÜĞÜNDE KULLANILAN İSLAMİ TERİMLER

Miryaqub SEYİDOV¹

Öz

İran'da Türkler devletçilik, askeriye, ticaret, siyaset ve edebiyat alanlarında olduğu gibi sözlükbilimin gelişmesinde de büyük rol oynamışlardır. Özellikle Gazneli, Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin İran'da hakimiyet kurmasından sonra İran, Türk-İslam kültürünün anavatanı olmuştur. Türk ve İslam kültürlerinin birbirini tamamlaması nedeniyle Türk bilim adamlarının İslam dini ile ilgili araştırmalara daha fazla ilgi gösterdiği gözlemlenmiştir. İran'da dilbilim alanında yazılmış ikinci Farsça-Farsça sözlük olan "Sihahul-furs" lügati da dönemin tanınmış bilginlerinden ve İlhanlı devleti döneminde İslam'ın en özel sorumluluklarından biri sayılan "Kadılık" görevinde bulunmuş Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani tarafından kaleme alınmıştır.

Makalede dilbilimci alimin hayatı, eserleri, İlhanlı devleti döneminde üstlendiği bazı önemli görevler vb. gibi konularda değerli bilgiler işlenmiştir. Türk dünyasının önemli şahsiyetlerinden biri olan Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani, "Sihahul-furs" sözlüğünde İslam ile ilgili birçok kelimeyi yeniden araştırmış ve bunlar hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Bu değerli bilim adamının hazırladığı eser, İran tarihinde yazılmış ikinci Farsça-Farsça sözlük olması nedeniyle başta İran olmak üzere tüm Farsça konuşan ülkelerin sözlük bilimcilerinin ana kaynağı olmuştur. Bu sözlük İran tarihi ve Fars dili için ne kadar önemliyse, Türk-İslam kültürünün önemli bir mirası olması açısından da Türk dünyası için ayrı bir önem taşımaktadır.

"Sihahul-furs" da geçen İslam dini ile ilgili kelimelerin çoğu Arapça olmakla birlikte Farsça kökenli bazı kelimelere de rastlanmaktadır. Muhammed Nahçıvani bu kelimeleri Arapça karşılıklarıyla birlikte sözlüğünde açıklamış ve onlar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Sözlükteki kelimeler Kuran-ı Kerim'den, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı kitaplarından, İranlı sözlük bilimcilerin çeşitli zamanlarda yazdığı sözlüklerden vb. gibi kaynaklar ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Nahçıvani
Şemsi monşi
İrem
Sihahul-furs
Burhan-e kate

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
06.11.2022

Kabul Tarihi:
31.12.2022

E-Yayın Tarihi: 31.12.2022

ISLAMIC TERMS USED IN THE "SİHAHUL-FURS" DICTIONARY OF MUHAMMAD IBN HINDUSAH NAKHCHIVANI

Throughout the history of Iranian statism, the Turks played a significant role in the improvement of areas such as military, trade, administrative issues, literature, linguistics, and so on. Iran became the center of Turkish-Islamic culture, particularly after the Ghaznavid, Seljuk, and Ilkhanid dynasties took control of the country. Because Turkish and Islamic cultures are complementary, it has been observed that Turkish researchers place a greater emphasis on researching Islam. Muhammed bin Hinduşah Nakhchivani, a well-known clerk of his time who spent many years performing the duty

Keywords

Nakhchivan
Shams monshi
İrem
Sihahul-furs
Burhan-e qate

Article Info

¹ Doktora Öğrencisi, Nahçıvan Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, miryaqub.seyidov92@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9622-8282.

of “Kadi” which was regarded as one of the most important duties of the Islamic religion, was the author of the dictionary “Sihahül-furs,” which is regarded as the second Persian-Persian dictionary written in the field of linguistics in Iran. The article covers insightful information on topics such as the linguist scholar’s life, his works, some important duties which he took charge of during the Ilkhanate state, and more. Muhammed bin Hinduşah Nakhchivani one of the leading figures in Turkish-Islamic society reinvestigated a number of terms from the “Sihahül-furs” dictionary that were related to Islam religion and provided significant information. The fact that this esteemed scholar’s dictionary is the second Persian-Persian dictionary to be published in Iranian history has led to its acceptance as the primary resource for lexicographers studying the Persian language, particularly in Iran. Although the majority of the words in the “Sihahül-furs” lexicon that are related to Islam are Arabic, there are also some words that have Persian origins. The words that Muhammed Nakhchivani used in his lexicon were explained along with their Arabic equivalents, delivering comprehensive information about the terms. As a significant piece of Turkish-Islamic cultural heritage, this dictionary is significant not only for the history of Iran and the Persian language but also for the Turkish world.

Research Article
Received: 06.11.2022
Accepted: 31.12.2022
OnlinePublished:31.12.2022

Azerbaycan’ın Nahçıvan bölgesinden olan Nahçıvaniler sülalesi XIII-XIV yüz yıllarda İslam coğrafyasında bilim ve kültürün gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. Kurucusu Sencer ibn Abdullah Nahçıvani olan bu sülalenin çok sayıda tanınmış şahısları olmasına rağmen, bu sülalenin en ünlü temsilcileri Fahreddin Ebulfezl Hinduşah ibn Sencer ibn Abdullah es-Sahibi el-Girani Nahçıvani ve Muhammed ibn Hinduşah Fahreddin Nahçıvani olmuştur. Baba ve oğul olan bu iki değerli bilim insanı İlhanlılar devletinde önemli mevki ve görevlerde çalışmıştır. Muhammed ibn Hinduşah Nahçıvaninin babası olan Fahreddin Hinduşah Nahçıvani Bağdat’ta Müstenseriye medresesinde okumuş ve İlhanlı devletinde ünlü filozof, müneccim, şair, mütercim, tarihçi, dil bilimci vs. olarak tanınmıştır. İlhanlılar devletinde “Sahibi divan” makamında bulunmuş Alaeddin Ata Melik Cüveyninin en yakın arkadaşlarından biri olan Fahreddin Nahçıvani Kaşan bölgesinin emiri olan kardeşi Seyfüddevle Emir Mahmud’un naibi görevini üstlenmiştir. İlhanlılar döneminin ünlü tarihçisi Kemalettin ibn El-Fuvatının kayıtlarında Fahreddin Nahçıvaninin Bağdat’ın ünlü “En-Nizamiye” ve “El-Müstenseriye” medreselerinde öğretmenlik yaptığı bilgisi mevcuttur. Ünlü tarihçi aynı zamanda Fahreddin Nahçıvaninin çalışkan bir kişi olduğunu, farklı kitaplar yazdığını, felsefe ve edebiyatla birlikte hesap ve nücum ilimlerine de ilgili olduğunu belirtmiştir. İbn Fuvati bu bilgilere ek olarak, F. Nahçıvaninin Türk, Arap, Fars ve Pehlevi dillerini çok ileri seviyede bildiğini de ilave etmiştir. Bu değerli alimin günümüzde bilinen en ünlü eserleri Emevî ve Abbasi halifeleri ile ilgili yazdığı “Tearibüs-Selef”, Farsça-Türkçe sözlük olan “Sihahul-Acem” ve “Mevaridül-Arap” şiirler toplusudur.

Yukarıda işaret edilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani İlhanlılar devletinin en ünlü bilim insanlarından olan Fahreddin bin Hinduşah Nahçıvaninin oğlu ve Nahçıvaniler sülalesinin temsilcisidir. Aynı zamanda, ünlü bir kâtip olması nedeninden “Şemsi Münşi en-Nahçıvani” lakabı ile tanınmıştır. Muhammed Nahçıvani İlhanlılar devletinin ünlü hekimi ve Sadrazamı Reşidüddin Fazlullah-ı Hanedanının oğlu Giyaseddin Raşidinin en yakın arkadaşı ve kâtipi olmuştur. M. Nahçıvani Arap, Fars ve Türk dillerinin yanı sıra, din bilimlerine de derinlemesine vakıf bir alim olması nedeninden, Azerbaycan’da Çobaniler devleti zamanında sultan Üveys tarafından “Kadıl-Memalik” dini görevine atanmış ve bu vazifeyi layıkıyla yürütmüştür.²

Sihahul-Furs Sözlüğünde Kullanılan İslami Kelimeler

Muhammed bin Hinduşah Nahçıvaninin kaleme almış olduğu “Sihahül-Furs” sözlüğü İran sözlük bilimi tarihinde Ebu Mensur Esedi Tusinin “Lugat-e Furs” veya “Fehring-i Esedi” adlı sözlüğünün ardınca ikinci Farsça-Farsça sözlük olarak kabul edilmektedir. Bu sözlük İran’da tarih, sosyoloji, dil ve kültürün gelişimi sürecinde İslam dininin rolünü anlamak bakımından eşsiz bir sözlük sayılmaktadır. Mühteva bakımından oldukça zengin olan sözlük İran’da yaşayan çeşitli halkların dini, dili, kültürü ve gelenekleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. “Sihahül-Furs” sözlüğünde Zerdüştlük, Budizm, Hristiyanlık dinleri ile ilgili farklı kelimeler mevcut olsa da yazarın İslami kelimeler hakkında sunduğu bilgiler özel bir önem arz etmektedir. “Sihahül-Furs” sözlüğünde kullanılan İslami terimler sayca az olmamakla beraber, onlardan çok azı hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Sözlüğün yazıldığı yüzyılda insanların dini medreselerde İslami bilgileri öğrenmesi, dini kuralların hayatın tüm alanlarını kapsaması nedeninden, yazar sözlükte geçen İslami terimlerin her biri hakkında ayrı-ayrılıkta malumat vermeyi gerek görmemiş, sadece bazı İslami kelimeleri seçerek onlarla ilgili kısa izahlar sunmuştur. Sözlükte geçen İslami kelimelerden bazıları aşağıdakilerdir:

نام پدر ارم - بهشت شداد عاد باشد و عرب نیز ارم گویند. (فرهنگ صحاح الفرس، ص. 215)

عاد و یا نام شهر قبيله عاد می باشد. (فرهنگ نظام الاطباء، جلد 1، ص. 180)

Transkripsiyon: “İrem – Beheşte Şeddade Ad başed ve ereb niz İrem guyend. (Fehringe Sihahül-Furs, ss.215) Name pedere Ad veya name şehre kabileye Ad mi başed. (Fehringe Nizamül-Etba, cilt 2, ss. 180)”

İrem- Sihahül-Furs sözlüğünde bu kelimenin Arap dilinde Şeddad Adın cenneti anlamına geldiği ifade edilmiştir.³ İranlı dilbilimci Profesör Ali Ekber Said

² Vakıf, Piriyevev (2004). “Nahçıvan Tarihinden Sayfalar”. Baku: Müellim Yayınevi . 69-75

³ Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani (1976) . “Sihahül-Furs”. Tahran: Bongahе Tercome ve Neşre Ketab. s.210

Nefisi kendisinin “Nizamül-Etba” sözlüğünün birinci cildinde “İrem” kelimesinin “Ad kavminin atası” veya “Ad kavminin şehri” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴ İrem kelimesiyle ilgili eski sözlüklerde geniş bilgi olmasa da birçok efsanelerde onun yer yüzünde inşa edilmiş cennet bahçesi olduğundan bahis edilmiştir.

Mukaddes Kuranı Kerimin Fecir suresinin altıncı, yedinci ve sekizinci ayetlerinde “İrem” hakkında bilgi verilmiştir. İrem kelimesi Fecir suresinin ayetlerinde aşağıdaki gibi anlatılmaktadır.

"أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ. إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ. الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهَا فِي الْبِلَادِ"

Transkripsiyon: “Elem tera keyfe fe'ale rabbuke bi'ad. İreme zatil imâd. Elleti lem yuhlak misluha fil bilad.”

Anlamı: (Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd'un kavmi) Ad'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İreme ne yaptığını görmedin mi?⁶

Ayetlerde Ad kavmi ve sütunlar sahibi İrem şehri birlikte zikir edilmiştir.

Kuranı Kerimin Hud suresinin 50. ayetinde İrem şehrinde yaşayan “Ad kavmi” ve peygamberleri Hud Aleyhisselam ile ilgili bilgiler mevcuttur. Ayet aşağıdaki şekildedir:

"وَالِى عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا"

Transkripsiyon: “Ve ila Adin ehahum Huden”

“Ad kavmine de kardeşleri Hudu gönderdik.”⁸ “Hud” suresinin elli sekizinci ve elli dokuzuncu ayetlerinde yüce Allah şöyle buyuruyor:

"وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ"

“

Transkripsiyon: “Ve necceynahum min azabin ğaliz. Ve tilke adun cehadu bi ayati rabbihim ve asav rusulehu vettebeu emre kulli cebbarin anid.”

“Helak emrimiz gelince, Hûd'u ve beraberindeki iman etmiş olanları, tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Onları ağır bir azaptan kurtardık.”¹⁰

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Hud Aleyhisselam'ın peygamber olarak gönderildiği Ad kavmi ve onların yaşadığı memleket olan şehir yüce Allah'ın ağır gazabına uğramış, Hud Aleyhisselam ve beraberinde olan kişiler ise kurtarılmıştır.

İrem şehrinin nerede olduğu ile ilgili Kuranı-Kerimde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Fecir suresinde Ad kavmi ile İrem şehri arasında sıkı bir ilişki

⁴ A.Nefisi (1963). “Nizamül-Etba”. 1. Cilt . Tahran: Hayyam Kitapfuruşı Matbaası. s. 180

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). “Kuran-ı Kerim”. 5. Baskı. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık. s. 592

⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). “Kuran-I Kerim Meali”. Ankara: Yenigün Matbaacılık. s. 684

⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). “Kuran-I Kerim”. 5. Baskı, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık. s. 592

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı. (2011). “Kuran-ı Kerim Meali”. Ankara: Yenigün Matbaacılık. s. 684.

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). “Kuran-ı Kerim”. 5. Baskı, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık. s.227

¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). “Kuran-ı Kerim Meali”. Ankara: Yenigün Matbaacılık. s.245

olduğu anlaşılmaktadır. Kuranı-Kerimin “Ahkaf” suresinin yirmi birinci ayetinde Ad kavmi ve yaşadıkları yerden aşağıdaki şekilde bahis edilmiştir.

وَأَذْكُرُ آخَا عَادٍ إِذْ أُنذِرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّوْذُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي

11 أَحَافٌ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

Transkripsiyon: “Vezkur eha adin, iz enzere kavmehu bil ahkafi ve kad haletin nuzuru min beyni yedeyhi ve min halfihi ellâ ta’budu illallah, inni ehafu aleykum azabe yevmin azim”

“Kendisinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçmiş olan Ad kavminin kardeşini (Hûd’u) hatırla. Hani Ahkaf’taki kavmini, “Ancak Allah’a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” diye uyarıyordu.”¹²

Mevlâna Firaki tarafından kaleme alınan “Kırk Sual” kitabında da İrem cennetinden bahis edilmektedir. Kitap Yahudi dini alimleri tarafından fahri-kâinat hazret peygambere (s.a.s) ünvanlanan kırk soru ve peygamberin bu sorulara verdiği cevaplardan bahis etmektedir. Yahudiler tarafından hazret peygambere (s.a.s) verilen yirmi beşinci soru eski zamanlarda yer yüzünde tanrılık iddiasında bulunan ve kendisi için Cennet inşa eden hükümdarın kim olduğudur. Aziz İslam peygamberi (s.a.s) Yahudi alimlerin bu sorusunu aşağıdaki şekilde cevaplamıştır:

“Cennet beyan eden Şeddad bin Ad idi. Adın iki oğlu, babalarının rızası ile atalarının tahtına geçerek padişah oldular. Lakin her ikisi de zalim ve sitemkâr idiler. Atalarının tahtına geçip oturduktan sonra hazinelerini açtılar. Bu paralar ile hadsiz hesapsız asker toplayıp yeryüzünde bulunan diğer padişahların şehirlerine ve hazinelerini gasp ettiler. Maşrıktan mağribe (doğudan-batıya) kadar aldılar. Sonra zalim oğullarından biri öldü. Bunun üzerine tüm mal-mülk, taht ve saltanat Şeddada kaldı. Padişahlık onun oldu. Kendisi gayet gururlu ve serkeş idi. Hatta Allahlık davası dahi etmeye başladı.

Şeddad, Tanrılık davası ettiği zaman, zamanının nebileri ve alimleri kendisine dediler ki:

"Ya Şeddad! Yerlerin ve göklerin Allah'ı vardır. Nitekim Hak Teala buyuruyor ki:

"Yuhi ve yumit" (İsterse diri kılar, isterse öldürür. O, her şeye kadirdir.)

Bunun üzerine Şeddad Aleyhillane şöyle cevap verdi:

“O gök tanrısıdır. Ben ise yer tanrısıyım. Ben de öldürmeye ve diriltmeye kadirim.” dedi. Daha sonra yüz kişi getirtti Bunların ellisini öldürdü, ellisini de azat etti.

Bu zaman orada bulunan alimler dediler ki:

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). “Kuran-ı Kerim”. 5. Baskı, İstanbul: Turkuvaaz Haberleşme ve Yayıncılık. s. 504

¹² Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). “Kuran-ı Kerim Meali”. Ankara: Yenigün Matbaacılık. s.559

Ya Şeddad! Yüce Allah kıyamet gününde mümin bendelerinin ebedi rahata ermesi için, içinde çeşitli nimetler bulunan, dil ile tarif edilmesi mümkün olmayan cennetler yarattı. İlaveten ona karşı gelen kulları, yani senin gibi kafirlere azap etmek için de Cehennemi yarattı.

Şeddad şöyle cevap verdi: “Onun hükmü gökte olan mahlukatına, benim hükmüm ise yerde olan kullanmadır, eğer O, kıyamet gününde kullarına vadettiği şeyleri verecekse, ben de kullarıma Cenneti dünyada nasip ederim.

Türkiye’nin önemli dilbilimci alimlerinden olan profesör İskender Pala “Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü” kitabında Şeddadla ilgili bilgi önemli bilgiler vererek yazmıştır: “Şeddad Hud peygamberin zamanında Yemende yaşayan Ad kavminin hükümdarı idi. Zamanında birçok yapılar ve bentler inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat için de “Bağı-İrem” denilen bir bahçe ve içine saray yaptırmıştır. Bu bahçe ve saray o derece güzel ve kıymetli taşlarla yapmış ki, Şeddad halkına, buranın Cennetten daha güzel bir yer olduğunu söylemiştir. Meğer Şeddad Cennetin vasıflarını Hud peygamberden dinlemiştir. İrem bağı Suriye’de yapılmıştır. İrem bahçesinin inşası tamamlandıktan sonra Şeddad askerleriyle birlikte yarattığı cennetini görmeğe giderken yolda helak olmuştur. Rivayete göre önce Şeddad ölmüş, sonra ordusu ve yaptırdığı Bağı-İrem yok olmuştur. Bugün büyük yapılara Şeddadi bina denilir.¹³

الر - به معنی سرین باشد. (فرهنگ صحاح الفرس ، ص.99) الر حروف مقطعه در اوایل سوره
ها به معنی انا الله الرؤف است. (فرهنگ نظام الاطباء، جلد 2، ص. 369)

Transkripsiyon: “Elif Lam Ra – Be meniye serin başed.” (Ferhenge Sihahül-Furs, ss. 99) Elif Lam Ra hurufe mukattaa der evayele sureha be meniye “Ene Allahu er -Rauf” est. (Ferhenge Nizamül-Etba, cilt 2, ss. 369)”

Elif lam ra – İslam dininin mukaddes kitabı olan Kurani-Kerimin bazı surelerinin başında yazılan harflerle ilgili “Sihahül-Furs” sözlüğünde çok az bilgi mevcuttur. Sözlükte “Elif,lam,ra” surenin manasında.¹⁴ Doktor Ali Ekber Nefisi ise kendisinin “Nizamül-Etba” sözlüğünde “Elif,lam,ra”nın anlamını “Ben gören Allahım!” manasında kullanıldığını açıklamıştır.¹⁵

Sihahül-furs sözlüğünde geçen “الر” – “Elif,lam,ra” Kurani-Kerimin “Huruf –u Mukattaa” adlandırılan harfleri sırasındadır. Türkiye Diyanet Vakfının yayınladığı “İslam Ansiklopedisi”nin 18. cildinde bu kelime ile ilgili geniş bilgi verilmiştir.

¹³ İskender, Pala (1989). “Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü”, İstanbul: L.M Yayın Evi. s.436

¹⁴ Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani (1976). “Sihahül-Furs”, Tahran: Bongahe Tercome ve Neşre Ketab. s.99

¹⁵ Doktor Ali Ekber Nefisi (1963). “Nizamül-Etba”, 1.cilt, Tahran: Kitapfuruşiye Hayyam Matbaası. s. 369

Ansiklopedide “الر”nın anlam itibariyle “huruf” – harf kelimesinin çoğulu ve “mukattaa” – “ayrılmış” veya “kesilmiş” manasında kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁶

ابو يحيى – كنيته “ملك الموت” است و عرب نیز “بو يحيى” گویند. (فرهنگ صحاح الفرس ، ص.299) ماخوذ از تازی و نام حضرت عزرائیل است. (نظام الاطباء ، جلد 1، ص. 663)

Transkripsiyon: “Ebu Yehya – Kunyete “Melek ül-Mevt” est ve ereb niz Buyehya guyend. (Ferhenge Sihahül-Furs, ss. 299) Mahuz ez tazi ve name hezrete Azrail est. (Nizamül-Etba, cilt 1, ss. 663)”

Ebuyehya – Sözlükte geçen Arap kökenli bu kelimeyle ilgili bilgi çok az olsa da, M. Nahçıvani bu sözün anlamının “ölüm meleği”, hazreti Azrail’in lakabı olduğunu belirtmiştir.¹⁷ İranlı dil bilim profesörü Ali Ekber Nefisi de M. Nahçıvaninin yazmış olduğu gibi, kendisinin “Nizamül-etba” sözlüğünde bu kelimenin “ölüm meleği” anlamını ifade ettiğini yazmıştır.¹⁸ İran’ın ünlü tarihçi alimi Muhammed ibn Utbinin İran’da İslam dininin yayılmasından başlayarak, Gazneviler zamanına kadar geçen tarihi olaylarla ilgili önemli açıklamaları içeren “Tarihe Yemeni” isimli kitabında da “Ebuyehya” kelimesi ölüm meleği anlamında kullanılmıştır.¹⁹ Bir çok fars şairleri de kendi şiirlerinde “Ebuyehya” ismini hazret Azrail anlamında kullanmıştır. Ünlü Azerbaycan şairi Hakani Şirvaninin aşağıdaki şiirinde de Azrail ve Ebuyahya isimleri eşanlamlı şekilde kullanılmıştır:

دیم سحرگهی ملک الموت را که پای
بی کفش می گریخت ز دست و پای ری
گفتم تو نیز!- گفت چو ری دست برگشاد
بویحیی ضعیف چه باشد بی پای ری.

Transkripsiyon:

Didem sehergehi Melek ül-Mevt ra ke pay,
Bi kefen migoriht ze deste vebaye Rey,
Goftem to niz! – Goft çou Rey dest bergoşad,
Buyehyaye zeif çe başed bepaye Rey!

Anlamı:

“Bir sabah aniden Azrail ile karşılaştım,
Onu Reyin yaydığı vebadan çıplak ayakla koşarken gördüm.
Söyledim: “Sen de mi koşuyorsun ey Azrail?
Dedi: “Ben zavallı Ebuyehya Reyin karşısında nasıl dura bilirim?”²⁰

¹⁶ Türkiye Diyanet Vakfı. (1963). “İslam Ansiklopedisi” 18. cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁷ Muhammed İbn Hinduşah Nahçıvani. (1976) “Sihahül-Furs”. Tahran: Bongahe Tercome ve Neşre Ketab. s.299

¹⁸ Doktor Ali Ekber Nefisi (1963). “Nizamül-Etba”, 1.cilt, Tahran: Kitapfuruşiyeye Hayyam Matbaası. s. 663

¹⁹ Muhammed ibn Utbi (1955). “Tarihe Yemeni”, Tahran: Muhammed Ali Ferdin Matbaası. s.243

²⁰

تشلیخ - به معنی سجاده بود. (فرهنگ صحاح الفرس ، ص.63) سجاده و جانماز را گویند.
(فرهنگ برهان قاطع، جلد 1، ص. 496)

Transkripsiyon: “Teşlih – be meniye seccade bud.” (Ferhenge Sihahül-Furs, ss. 63) Seccade ve canemaz ra guyend. (Ferhenge Burhan e-Kate, cilt 1, ss. 496)

Teşlih – “Seccade” anlamını veren bu kelime köken itibariyle meçhuldür.²¹ Burhan-e Kate sözlüğünde de görülen “teşlih” kelimesi seccade veya Farsça karşılığı olan “canemaz” manasında beyan edilmiştir.²² Sözlük bu kelime ile ilgili malumat vererek, yazmaktadır:

در سه نسخه از لغت فرس اسدی هم کلمه تشلیخ بمعنی سجاده آمده است. گمان ما این کلمه غریب که با وزن و قیافه خود هیچ شباهتی با کلمات فارسی ندارد، محتملاً از یکی از السنه سامی و یا آرامی از قدیم الایام در زبان فارسی داخل شده بوده است و بعدها مهجور و متروک شده است.

Anlamı: “Lugat-e Furs” sözlüğünün her üç nüshasında da “teşlih” kelimesi “seccade” anlamında kullanılmaktadır. Vezni ve görünümü bakımından Farsça kelimelerle hiçbir ortak yanı olmayan bu garip kelimenin, fars diline eski zamanlarda, Sami veya Arami dillerinden dahil olduğu gümün edilmektedir.²³

رستخیز و رستاخیز - هر دو نام های قیامت اند. (فرهنگ صحاح الفرس ، ص.126) به معنی برخاستن مردگان است. به معنی بعث می باشد. (فرهنگ معین، ص. 741) قیامت را گویند که محشر باشد.
(فرهنگ برهان قاطع، جلد 2، ص. 948)

Transkripsiyon: “Resthiz ve restahiz – Her do namhaye ğeyametend. (Ferhenge Sihahül-Furs, ss. 126) Be meniye berhastene mordegan est. Be meniye bees mibaşed. (Ferhenge Moin, ss.741) Ğeyamet ra guyend ke mehşer başed. (Ferhenge Burhan e-Kate, cilt 2, ss. 948)”

Resthiz ve Restahiz – Her iki kelime de Kıyamet günü anlamında kullanılmıştır.²⁴ Muhammed Moin kendisinin tertip ettiği “فرهنگ فارسی” (ferhenge farsi) sözlüğünde kullandığı bu kelimenin anlamının “ölülerin dirilişi” manasına geldiğini açıklamıştır.²⁵ İran’ın Türk asıllı diğer bir dilbilimci alimi olan Muhammed Hüseyin ibn Halef Tebrizi kendisinin Burhan-e Kate sözlüğünde bu kelimenin “kiyamet” ve ya “mahşer” günü anlamına geldiği belirtilmiştir.²⁶ Fars dilinde “رس” (res) kelimesinin kökeni “رسیدن” (residen) fiilidir. Toprak ile ilişkili olan bu kelime “filizlenmek” anlamında da kullanılmaktadır. “خیز” (hiz) kelimesi ise “kalkmak”,

²¹ Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani (1976). “Sihahül-Furs”. Tahran: Bongahe Tercome ve Neşre Ketab. s.63

²² Muhammed Hüseyin bin Halef Tebrizi (1963). “Burhan-e Kate”. 1.cilt, Tahran: İbn Sina Matbaası. s.496

²³ Ebu Mansur Ali İbn Ahmed Esedi. (1940). “Lugat-e Furs”. Tahran: Meclis Matbaası. s. 25

²⁴ Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani (1976). “Sihahül-Furs”, Tahran: Bongahe Tercome ve Neşre Ketab. s.126

²⁵ Muhammed Moin (2002). “Ferheng-e Farsi”. 1. cilt, Tahran: Adna Matbaası. s. 741

²⁶ Muhammed Hüseyin bin Halef Tebrizi (1963). “Burhan-e Kate”. 2. cilt, Tahran: İbn Sina Matbaası. s.938

“uyanmak” ve ya “dirilmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu iki kelime birlikte kullanıldıkta “topraktan diriliş” veya “Kıyamet” anlamına gelmektedir.

سروا - به معنی حدیث باشد و در بعضی نسخ به معنی حدیث دروغ است. (فرهنگ صحاح الفرس، ص.25) به معنی حدیث و سخن باشد که دروغ باشد. (فرهنگ برهان قاطع، جلد 2، ص. 1131)

Transkripsiyon: “Serva – be meniye hedis ve der bezi noseh be meniye hedise doruğ est. (Ferhenge Sihahül-Furs, ss.25) Be meniye hedis ve sohen başed ke doruğ başed. (Ferhenge Burhan e-Kate, cilt 2, ss. 1131)

Serva – Çağdaş fars dilinde kullanılmayan bu dini kelime Sihahul-furs sözlüğünde “hadis”, onun bazı nüshelerinde ise “yalan hadis” anlamında kullanılmaktadır.²⁷ “Burhan-e Kate” sözlüğünde de “سروا” (serva) sözü aynı manasında izah etmiştir.²⁸ Kelime çok eski olmakla birlikte, köken itibarile “yazmak” anlamını veren “سرودن” (soruden) fiilinden töremiştir. Anlaşıldığı üzere, ilk başta dinle hiçbir ilgisi bulunmayan bu söz, ilerleyen zamanlarda “yalan hadis” kelimesinin eşanlamı manasında kullanılmıştır. Bu kelime ile ilgili Esedi Tusinin “Logat-e Furs” sözlüğünde de açıklama verilmiştir.

سروا به معنی حدیث و سخن باشد و بعضی افسانه دروغ و شعر را هم گفته اند. (فرهنگ لغت فارس، ص. 7)

Transkripsiyon: “Serva be meniye hedis ve sohen başed ve bezi efsaneye doruğ ra hem gofteend. (Ferhenge Logat e-Furs”, ss.7)”

Esedi Tusi de sözlüğünde bu kelimenin hadis ve söz, aynı zamanda yanlış efsane ve şiir anlamına geldiğini belirtmiştir.

SONUÇ

İslam dininin doğuşu farklı milletlerin sosyo-kültürel yaşamları üzerinde önemli etkileşim sağlamıştır. İslam dini halkların günlük yaşamlarında kullandıkları deyimlerinden şiirlerine, geleneklerinden mimarilerine, sanattan bilime, ticaretten ekonomiye tüm alanlarda büyük gelişime neden oldu. İslam dininin geniş coğrafyalarda yayılışının ardından, onu kabul eden birçok halkların ileri gelen bilim insanları İslam dininin kutsal kitabı olan Kuranı-Kerimi anlamak için Arap dilini öğrenmeğe ihtiyaç duymuştur. Bu önemli ihtiyacı karşılamak için, İslam’la tanışan birçok alimler Arapçayı mükemmel bir biçimde öğrenerek, çeşitli sözlükleri tertip etmeğe başlamıştır. Böylece ilerleyen zamanlarda, İslam kültürünün de etkileri nedeninden İslami terimler sözlük biliminin gelişiminde özel bir önem kazanmıştır.

²⁷ Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani (1976). “Sihahül-Furs”, Tahran: Bongahe Tercome ve Neşre Ketab. s.25

²⁸ Muhammed Hüseyin bin Halef Tebrizi. (1963) “Burhan-e Kate”, 2.cilt . Tahran: İbn Sina Matbaası. s.1131

Azerbaycan ve Türk dünyasının önemli şahsiyetlerinden olan Muhammed ibn Hinduşah Nahçıvani'nin “Sihahül-Furs” sözlüğünde de İslam dini ile ilgili kelimelere yer verilmiştir. Sözlükte yer alan İslam dini ile ilgili kelime ve terimlerin araştırılması İslam dininin İran sözlük bilimi tarihinin gelişimine etkilerini daha iyi anlamak bakımından anlamlı olduğu gibi, Türk-İslam kültürünün bir parçası olması açısından da özel bir önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Ali Ekber, Nefisi. (1963). Nizamül-Etba. 1.Cilt, Tahran: Kitapfuruşiyeye Hayyam Matbaası.

Ali Ekber, Nefisi. (1963). Nizamül-Etba. 2.Cilt, Tahran: Kitapfuruşiyeye Hayyam Matbaası.

Diyenet İşleri Başkanlığı. (2018). Kuran-ı Kerim. 5. Baskı. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık.

Diyenet İşleri Başkanlığı. (2011). Kuran-ı Kerim Meali. Ankara: Yenigün Matbaacılık.

Ebu Mansur Ali İbn Ahmed Esemi. (1940). Lugat-e Furs (Haz: Abbas İkbâl) Tahran: Meclis Matbaası.

İskender, Pala. (1989). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: L.M yayın Evi.

Mevlana, Firaki. (1993). Kırk Sual. İstanbul: Sebil Yayınevi.

Muhammed bin Hinduşah Nahçıvani. (1976). (Haz: Abdülali, Taeti) Sihahül-Furs. Tahran: Bongahe Tercome ve Neşre Kitab Matbaası.

Muhammed Hüseyin İbn Halef Tebrizi. (1963). Burhan-e Kate. 1.cilt, Tahran: İbn Sina Matbaası.

Muhammed Hüseyin İbn Halef Tebrizi. (1963). Burhan-e Kate. 2.cilt, Tahran: İbn Sina Matbaası.

Muhammed ibn Utbi. (1955). Tarihe Yemeni. Tahran: Muhammed Ali Ferdin Matbaası.

Muhammed Moin. (2002). Ferheng-e Farsi. 1. cilt, Tahran: Adna Matbaası.

Türkiye Diyanet Vakfı. (2013). İslam Ansiklopedisi. 18. cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Vakıf, Piriyev. (2004). Nahçıvan Tarihinden Sayfalar. Bakü: Müellim Yayınevi.